

De la Catalunya preromana a la Catalunya romana. El testimoni del segle XVIII català

J. Closa

«[...] erudición y noticia de antigüedades [...]»

J. FINESTRES

Si mercès a la carta-informe del P. Jaume Caresmar al Barón de la Linde, governador general de Catalunya,¹ l'estudiós i el lector interessat poden tenir una visió molt concreta de la demografia de les antigues poblacions de l'època preromana i romana, i la seva posterior evolució contrastada amb la realitat del segle XVIII, igualment un gran nombre de notícies de la vida quotidiana o del marc geogràfic del nostre país apareixen a les cartes de J. Finestres.²

L'epistolari de Finestres publicat i conegut fins avui resta emmarcat per les dècades del 1718 al 1777, i dóna a conèixer només una part de les cartes escrites. El conjunt es troba redactat en diferents llengües, català, castellà, o fins i tot, llatí, i té una extensió prou variable. Les notícies de Catalunya, la Catalunya d'altres temps, apareixen evocades per Finestres a propòsit dels viatges curts o llargs dels seus amics, coneguts o deixebles, o dels esdeveniments del moment o de l'entorn. Aquestes cartes, en principi, eren de con-

1. *La Disertación histórica sobre la antigua población de Cataluña en la Edad Media*, escrita l'any 1780, en forma de carta, no fou divulgada fins el 1821. Cf. Jaume CARESMAR, *Carta al Barón de la Linde*, Igualada, Centre d'Estudis Comarcals, 1979, ed. per Joan Mercader. L'escrit ha estat especialment valorat per Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Barcelona, Edicions 62, 1964-1968, trad. cat. d'E. Duran; Curial, 1979, cap. III: «El medi històric».

2. Per al text, vegeu Josep FINESTRES, *Epistolari*, per P. I. Casanovas, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1933-1934, vol. I i II, (Col·lecció Documents per la història cultural de Catalunya en el segle XVIII). Suplement a cura de M. BATLLORI, Barcelona, Ed. Balmes, 1969.

tingut privat, i no pensades per a una posterior difusió pública, fet que encara dóna més interès a les dades contingudes, en la mesura que la seva expressió resta més natural i la visió donada és aleshores molt més real i menys oficial, que no pas podia ésser la visió pensada per a una difusió pública.

Josep Finestres, bon coneixedor de les grans obres de la tradició historiogràfica catalana, des de les grans cròniques fins als estudis posteriors,³ així com de la tradició historiogràfica en llengua castellana, però relacionada amb la història de Catalunya,⁴ apareix molt interessat a completar les dades conegudes en relació amb l'antigor dels Països Catalans, i, en especial, l'epigrafia romana⁵ i les restes artístiques⁶ o arqueològiques.⁷

3. Josep FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 547, 11 maig 1755: «[...] las Crónicas de Pujades, Carbonell, Corbera, [...] Domenech [...] Muntaner [...]»; *ibid.*, núm. 218: «Doi mucha fe a Pujades, pues vió muchissimas (inscripciones) siguiendo este país, inclinado al estudio de la historia de Cataluña y sus antigüedades desde su juventud.»

4. Josep FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 424, 425, 548: P. JUAN DE MARIANA; núm. 524: NEBRIJA; núm. 533: «el libro de los diálogos de A. Agustín de las medidas y antigüedades de España». Cf. també núm. 252, 329 i 389: «Los Diálogos de las armas i linages de España, de D. Antonio Agustín [...]».

5. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, *Suplement*, ed. cit., ep. núm. 1.432, Cervera, [...] novembre 1748: «Tinch còpia de unes 300 inscripciones romanes de Cataluña y desitjaria ajustar-hi las que [...] se han trobat poch ha en eixa ciutat.» Cf. *ibidem*, ep. 665, 21 juny 1759: «[...] lástima es que, aviendo havido tantas (inscripciones) en Tarragona, son pocas las que ahora se hallan [...]»; ep. 720, 2 octubre 1760: «Espero con ansia las inscripciones betulonenses [...]»; ep. 756, 9 julio 1761: «En las Alujas se encontró una que refieren hablava de Augusto [...]»; ep. 792, 16 maig 1762: «Ayer [...] vino el p. maestro Flórez [...]. Me dixo que en mi libro no avía encontrado una inscripción en verso elegante que está a la baxada de la cárcel, sobre que le respondí que jamás avía tenido tal noticia, y que dudava fuesse inscripción romana antigua»; ep. 817, 8 novembre 1762: «[...] la piedra con la inscripción maltratada se encuentra en la plaza del Rey delante del antiguo palacio en Barcelona [...]. Un bachiller [...] me prometió embiarme algunas halladas en el Empurdán cerca Empurias [...]»; ep. 836, 16 febrer 1763: «La dedicada al emperador Gordiano [...] aviendo Badalona consagrado una inscripción [...] Gerona puesta inscripción a Marco Julio Philippo hijo [...]»; ep. 854, 6 juliol 1763: «[...] una de Philipo el padre [...] está en una basa encontrada en Badalona.»; ep. 856, 15 juliol 1763: «El hallazgo de nuevas inscripciones en Cataluña va muy lentamente.»; ep. 1.010, 5 agost 1771: «copié varias inscripciones en Poblet [...]»; ep. 1.041, 4 octubre 1772: «Van dos inscripciones que se han descubierto este año bien conservadas.»; ep. 1.104, 6 març 1774: «[...] las antigüedades romanas que se hallan en Tarragona [...]»; ep. 1.188, 26 setembre 1776: «[...] descubrimientos de varias antigüedades [...]».

6. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 1.154, 29 maig 1775: «Sobre si el templo de Esculapio era el de S. Miguel o de Neptuno, es dificultoso el dar su voto. Como ya está casi destruido el pavimento musaico, no puedo afirmar que las figuras que avía fuessen de éste o de aquél, según lo que me parecia quando era joven, que las contemplé algunas veces. Pujadas está por Esculapio.»; *ibid.* ep. 1.155, 4 juny 1755: «La lámina del templo o pavimento de obra musayca me hace inclinar que era de Neptuno, como el que en Tarragona avía, y en dos días no dexaron rastro de las pedrezuelas en que avía también figuras correspondientes al dios marino [...]. Me parece que avría sido del caso poner otras antigüedades, como las columnas que llaman de Hércules, y eran del pórtico de algún templo y tal vez de Júpiter; los baños de que hay tantos vestigios; describir la ciudad antigua, comprehendida en lo alto, de donde se baxa por todas partes, cuya figura está en una tapicería antiqüíssima que suelen poner en el claustro de la Seo [...]. Muchas otras antiguallas podía poner [...] S. Severo y Santa Eulalia [...]».

7. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 216, 23 setembre 1731: «[...] algunas reliquias de la antigüedad [...] el tiempo nos ha dexado en este principado, y entre ellas los dissenios del arco que vulgarmente llaman de Bará y de la torre que dizen de los Cipiones. Del circo, y theatro de Tarragona dudo que queden vestigios [...]».

Pere de Marca,⁸ antic virrei de Catalunya, A. Gruterus,⁹ o L. A. Muratori¹⁰ aportaven gran nombre d'inscripcions romanes de Catalunya en llurs obres monumentals, tot recollint, a més a més, la tradició precedent. Finestres llegeix amb una gran cura tota aquesta aportació o procura tenir còpia dels llibres més difícils de poder disposar a la seva biblioteca privada,¹¹ i d'aquesta manera s'afanya a completar les notícies epigràfiques fins aleshores conegudes, i a afegir-hi les noves aportacions de les troballes del seu temps.

Aquest coneixement exhaustiu de l'epigrafia romana a Catalunya i de les restes arqueològiques, monumentals o artístiques li permet tenir una visió molt completa del llegat de Roma i valorar encara millor, tant com sigui possible, l'aportació cultural precedent, així com la presència d'altres cultures i dels elements naturals i de civilització de la cultura autòctona a Catalunya.¹²

Portat pel seu interès per la reconstrucció del passat, Finestres dedica una gran atenció a la toponímia antiga,¹³ que documenta per les dades de l'epigrafia i les aportacions dels historiadors de Catalunya. Fidel a la veracitat històrica, Finestres no amaga la dificultat d'identificar els topònims locals presents en la seva forma llatinitzada a les inscripcions.

8. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 218, 14 octubre 1731: «[...] Pedro de Marca [...] reconoció algunas (inscripciones) y averiguó y emendó no pocos errores de los otros copiadores y aún de los mismos lapidarios.» Pere de Marca és una font documental bàsica en els escrits de Finestres. Cf. *Epistolari*, núm. 891, 10 juny 1754: «Yo, como vi que Marca dava por buena la inscripción de Esona [...] no juzgué que todas las inscripciones publicadas por Ciríaco Anconitano fuessen fingidas [...]»; *ibid.* núm. 721, 12 octubre 1760: «[...] de las inscripciones betulonenses [...]. La de Sabinia Tranquilina, excepto la distribución de las líneas, es la misma que trae Marca.»; núm. 1.030, 10 agost 1772: «Marca con buenos fundamentos prueba que Mataró es la antigua Illuro de Plinio, y yo los sigo en la prefación de mis Inscripciones [...]»

9. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 817, 8 novembre 1762: «En la edición de Muratori precede el Gruterero con todas sus inscripciones.» Cf. també, ep. núm. 980: «las grandes obras de Gruterero, Muratori y otros colectores de inscripciones romanas»; *ibid.*, ep. núm. 1.046, 5 novembre 1772: «[...] las colecciones de Gruterero y Muratori [...] sólo se encontravan en dos conventos de Barcelona, esto es: Gruterero en la librería de los dominicos, y la otra en los descalzos [...]»; o ep. núm. 864, setembre del 1763: «Estimo las inscripciones [...]». La de Valeria Modestilla [...] se halla en Tarragona [...]. Si está también cerca S. Gerónimo de la Murtra [...] sin duda se puso en ambos lugares: lo que sucedió en otras inscripciones. Gruterero las trae [...]»

10. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 815, 28 octubre 1762: «[...] la edición de Muratori»; ep. núm. 496, 26 novembre 1752: «[...] las inscripciones de Cataluña entresacadas del Tesoro de Muratori». Cf. també ep. núm. 535, 729, 734...

11. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 980, 10 juny 1770: «Cuando escribí la colección de inscripciones no solamente no tenía la de Gruterero, Grevio y Muratori, pero ni a Ambrosio de Morales, ni a Pons de Icart, ni otros que recogieron inscripciones, sino únicamente a Marca [...] y a Fabreto [...]» Cal recordar que el *Sylloge inscriptionum romanarum que in principatu Catalauniae vel extant vel aliquando extiterunt* aparegué l'any 1762 a Cervera.

12. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 720, 756, 792, 817, 854, 856, 1.041, 1.188.

13. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 1.030, 10 agost 1772: «Marca [...] prueba que Mataró es la antigua Illuro de Plinio, y yo los sigo [...] siguiendo a Plinio por el orden que trae, poniendo a Barcelona, e inmediatamente a Baetulo, que es Badalona; después Illuro. Nuestro Pujades [...] quiere sacar del orden que trae Plinio que Illuro era lo que hoy es Lloret, porque este pueblo es más allá que Blanda o Blanes [...]. Bellos discursos se hacen y se harán [...]. Illuro era parte de la Lacetania [...]» Cf. *ibidem*, núm. 537, 16 febrer 1755: «De la voz Il he pensado muchas vezes que tenía significado de pueblo o ciudad [...] como Ilerda, Ilergetes, Ilercaones, [...] Illuro [...]. Subur, cerca de Tarragona, tiene Ur, pero puede ser sea púnico.»

També concedeix un lloc important com a font historiogràfica objectiva a la presència de monedes romanes, que poden contribuir igualment a determinar la solució a qüestions històriques difícils que plantejava el passat històric. D'aquesta forma, comenta l'interès d'una moneda antiga de la Barcelona romana,¹⁴ per determinar amb serietat i rigor entorn de la polèmica corrent a l'època referent al suposat *conventus juridicus* de *Barcino*, enfront de *Tarraco*.

El seu interès per recollir i salvar, en la mesura que fos possible, el llegat del passat històric, artístic i cultural de la Catalunya posterior al 1714 es fonamentava, ultra el mateix interès del llegat, en les circumstàncies poc favorables a la seva conservació, i orientades més d'un cop a la seva dispersió o al seu trasllat fora de Catalunya.¹⁵

El passat i el present del poble català es presenten en els escrits de Finestres descrits en harmonia amb la natura, configurats per les demarcacions geogràfiques de les comarques naturals, les muntanyes i la regió de la costa, i el conjunt dels elements naturals,¹⁶ com poden ésser el vent de la tramuntana,¹⁷ o els efectes beneficiosos de les aigües de les fonts termals.¹⁸

Els romans, nouvinguts a les terres catalanes, es trobaren amb aquestes i moltes altres característiques naturals desconegudes a les seves terres d'Itàlia. A la conquesta militar, difícil, llarga i dramàtica,¹⁹ seguí un procés de domini de la natura, la construcció de ponts i de ports, el procés de desforestació general del país, noves ciutats seguint les idees de l'urbanisme clàssic, i també la difusió de noves formes d'arquitectura, de vida i de costums, de creences, de legislació, de llengua. Tanmateix, alguns elements naturals del país es conservaren i continuaren configurant la realitat natural. Si bé Finestres no parla, almenys en les cartes publicades, d'algunes realitats naturals, com ara la riquesa de les comarques vitícoles o la tradició del transport fluvial dels raiers del Segre, en canvi, es fa ressò de la presència del vent *circius*, o tramuntana, que ja en els dies de M. Porci Cató li omplia la boca, segons pròpia confessió, i no li permetia de pronunciar cap paraula dels

14. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 481: «Barcelona en tiempo de los romanos».

15. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 530, 533, 537, 542, i esp. 502.

16. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 522: «[...] desamparar las montañas y bajar a la marina, como fan los ocellos de cassa.»; núm. 1.250: «los ayres de la montaña [...]»; núm. 1.253: «[...] lo vi de la costa [...]»; núm. 1.410: «neus, frets i vents [...]»; núm. 1.405: «[...] la cullita per tot l'any [...]»; núm. 1.336: «poble y comarca».

17. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 557: «[...] fuerte tramontana [...]». La força del vent es troba també evocada ja per Cató l'Antic en els seus escrits.

18. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 514, 11 juliol 1754: «[...] las aguas de la Espluga [...]»; núm. 588, 7 octubre 1756: «[...] aquel lugar en donde los romanos ivan a recuperar la salud perdida [...]». Cf. *ibídem*, núm. 336, 1 setembre 1737: «[...] las aguas termales de Nuestra Señora de los Arcos [...]»; núm. 337: «[...] aguas minerales [...]»; i especialment, núm. 542, 23 març 1755: «Si il significa eminencia, será cierto que lluro no es Mataró, como piensan muchos, pues está situado en tierra llana, y sería más probable fuesse Caldes o Caldetas, que está entre Mataró y Arenys, lugar alto y que tiene una fuente de agua caliente, a la qual convendría el ur por fuego.»

19. Cf. A. SCHULTEN, L. PERICOT i L. RUBIO, *Fontes Hispaniae Antiquae*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 192 i s., fasc. IX; Ramon d'ABADALI DE VINYALS, *Els precedents antics a la Història de Catalunya*, Barcelona, Ed. Selecta, 1984; A. ARRIBAS, J. BASTARDAS et alii, *Història de Catalunya*, Barcelona, Salvat, 1978, vol I.

seus sempre ben esperats discursos als *milites* de les seves legions, o recorda més d'una vegada els efectes medicinals de les aigües termals de Catalunya, de les quals ben aviat els romans foren també fidels visitants, o en to poètic recorda la perdurabilitat de les espècies autòctones d'aus i d'ocells del país,²⁰ amb les seves pròpies denominacions, que no coincidien amb la visió unificadora del llegat de Roma, present en l'obra lexicogràfica de Comenius.

Finestres no s'ocupa només de la gran història, dels grans personatges de la història de Roma, presents a les terres de Catalunya, com podien ésser Pompeu el Gran,²¹ el vençut, o Juli Cèsar, i el seguici triomfal dels emperadors, sinó que també s'interessa per la història de cada dia, per la porció de terres que es donava a cada ciutadà particular per a la fundació de colònies per part dels romans,²² o per les controvèrsies jurídiques dels petits propietaris i dels nouvinguts, com en el cas dels *compagani rivi Lavarensis*.²³

Algunes petites notícies de l'entorn natural o dels seus pobladors assenyalen la supervivència de la cultura preromana, fortament arrelada a Catalunya, així com de la seva llengua, fets que Finestres comenta amb un gran interès.

La tradició historiogràfica catalana²⁴ del segle XVIII posa en relleu la consciència col·lectiva del fet diferencial de la cultura, l'entorn natural de Catalunya, enfront d'altres formes de cultura i de llenguatge. Finestres, com el seu amic Jaume Caresmar, o Jaume Pascual, i altres erudits són conscients de la dificultat de reconstruir el passat de la Catalunya preromana i romana, al mateix temps que s'esforcen a conservar i transmetre les notícies de les antigues tradicions en procés de desaparició, oblidades o deixades en silenci. Així, Finestres es fa ressò dels testimonis dels escriptors estrangers, viatgers per Catalunya, encara que no sempre hi estigui d'acord.

La Catalunya cristiana, de les tradicions pietoses de la presència de la Mare de Déu i de Sant Lluc a la Barcelona romana d'altres temps,²⁵ o la debatuda qüestió del lloc d'origen d'Orosi,²⁶ o la dramàtica història de la mort d'Herodíes a les aigües

20. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 1.311: «[...] la Janua linguarum de Comènio. La tinc per obra molt al propòsit per a adquirir còpia de vocablos, principalment si se apren de memòria, però se pot deixar molta cosa, com és lo que toca a herbas, peixos, ocells, etc., puix no és facil saber lo que'ls correspon en nostra llengua [...]».

21. Finestres, malgrat el seu interès per l'antigor, no deixa d'anitzar críticament els textos i així considerava sospitosa una inscripció dedicada a commemorar la victòria de llegenda sobre *Hannibal*. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, núm. 1.479-1.480, maig-juny 1759. Cf. també Jaume CARESMAR, *Carta al Barón de la Linde*, ed. cit., s. v. *Blanes*, p. 66. La inscripció dedicada a Pompeu fou recordada també per Caresmar. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 494; CARESMAR, op. cit., ed. cit., p. 80, s. v. *Manresa*. Referent a inscripcions imperials, cf. l'*Epistolari* de FINESTRES, núm. 756, 836, 854.

22. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 833, 31 gener 1763: «[...] la porción de terreno que se dava a cada particular en la fundación de las colonias».

23. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 538.

24. Entorn de Jaume Caresmar, Jaume Pascual i Josep Martí, representants de l'escola erudita del Monestir de Bellpuig de les Avellanes, vegeu Eduard CORREDERA, «La escuela histórica avellanense», dins *Analecta Sacra Tarraconensis*, xxxiv (1961), 361-386; xxxv (1962), 183-257.

25. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 703.

26. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 696: «[...] la patria de Paulo Orosio [...]».

del Segre i del pas d'Herodes per les terres catalanes²⁷ tenen també un lloc a les cartes de Finestres.

Finestres es fa ressò també dels canvis en el medi econòmic i social de la Catalunya preromana a la Catalunya romana. Cal només pensar en el món de l'economia de mercat, en l'aparició de la moneda romana o en la implantació del sistema esclavista, seguint les directrius duríssimes de figures singulars com Cató l'Antic. La Catalunya preromana, com ara als escrits de Caresmar, sempre resta en el fons de la pintura històrica del moment, i en primer pla destaca només la presència de noves formes de vida i cultura per a alguns estudiosos. Tanmateix, però, pel que fa a l'estudiós del segle XVIII català, la seva visió de la Catalunya romana no resta només meravellada per la seva aportació artística i monumental, sinó que també es planteja algunes qüestions curioses i fonamentals, com els canvis que la presència romana portà al panorama de Catalunya al llarg de vuit segles, o l'equivalència de la moneda romana, de difícil resolució seriosa, si hom té en compte la devaluació continuada de la mateixa moneda a Roma, *caput mundi*, clàssica i imperial, així com també la situació econòmica de la Catalunya setcentista.²⁸

El marc geogràfic i natural, i els canvis introduïts pels romans, la supervivència d'una part de la fauna i de les formes de vida tradicional, els canvis en la toponímia, l'urbanisme, la demografia i l'economia o la perdurabilitat dels recursos naturals i de la medicina tradicional, natural i secular de Catalunya²⁹ són només alguns dels molts punts d'interès que oferia a l'estudiós una aproximació al passat de la Catalunya antiga, tal com resta reflectida en els escrits dels estudiosos setcentistes.³⁰

27. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 929-930.

28. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 358-59: «[...] imo ni se pot puntualment afirmar a qué quantitat de nostra moneda correspon un sestercio romà [...]».

29. Cf. FINESTRES, *Epistolari*, ed. cit., núm. 354: «Te aconsello que escuses medicinas tant que pugas, que son abús es destrucció de la naturalesa; y tu no la tens tant estragada que per si no puga vencer tos malinconies [...]».

30. La seva aportació mereix encara avui l'interès dels estudiosos de l'antigor a Catalunya. Cf. E. HUBNER, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. II, *Inscriptiones Hispaniae Latinae*, G. BEROLINI, Reimer, 1869; G. ALFÖLDY, *Die römischen Inschriften von Tarraco*, Berlín, Walter DE GRUYTER, 1975 (Madrider Forschungen, Band 10. Deutsches Archäologisches Institut); S. MARINER BIGORRA, *Inscriptiones romanas de Barcelona, lapidarias y musivas*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1973.